

Горан Б. Милашин¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за србистику

ОДНОС ФОРМЕ И ЗНАЧЕЊА ЈЕЗИЧКИХ ИЗРАЗА У СВЈЕТЛУ САВРЕМЕНИХ ЛИНГВИСТИЧКИХ ПРАВАЦА

Алановић, Миливој (2020), *Записи из српске синтаксе: узајамне везе форме и значења*, Нови Сад: Филозофски факултет.

Књигу проф. др Миливоја Алановића *Записи из српске синтаксе: узајамне везе форме и значења* сачињава шеснаест раније објављених синтаксичко-семантичких радова, насталих од 2007. до 2019. године. Према ријечима самог аутора, неки од њих, углавном они који су написани релативно давно, значајно су дорађени за ову прилику како би се изнесене опсервације ускладиле са савременим стајалиштима у науци о језику.

Текстови су распоређени у четири главне цјелине: *Ка јединству лексикограматике* (17–105), *Значењски ресурси реченичних чланова* (107–243), *Падежне форме и њихови значењски ресурси* (245–286) и *Значењске везе међу реченичним члановима* (287–331). На почетку књиге налази се *Предговор* (7–16), а иза поменутих основних дијелова дати су списак коришћене литературе (333–347) и резиме на енглеском језику (349–350).

Прво поглавље, *Ка јединству лексикограматике*, започиње текстом *Интерфејс лексике и граматике: узрок слабљења граница међу језичким категоријама* (19–41). У њему се указује на појаве које се налазе на размеђу лексике и граматике, а тичу се језичке способности да се неке типичне граматичке категорије изразе лексичким или лексичко-граматичким средствима, попут персонално-сти, дијатезе, транзитивности, предикативности итд. У фокусу истраживања су компензаторне могућности лексичког система, а полази се од чињенице да одговарајућа лексичка селекција може надомјестити ограничења неких граматичких образаца. Анализирани примјери показали су да „лексика и граматика стоје у нераскидивој вези, те да су лексичке и граматичке варијације не само

резултат потребе да се неки садржај формулише већ и когнитивно-комуникативних фактора који регулишу улогу и циљеве учесника у комуникацији” (40–41). С обзиром на то да постоје велика одступања у семантичком профилу граматичких јединица, што за посљедицу има промјену њиховог значења, али и смисла цијеле реченице, аутор с правом тврди да је приликом реченичне анализе потребно укључити бар три перспективе: конституентску, функционалну и комуникативну. На тај начин избјегава се једностраност у приступу језичким чињеницама, али се и сврсисходно користе тековине савремених лингвистичких праваца.

Оглед *Форма значења и значење форме: проблем интерпретације значења реченице и њених чланова* (42–58) посвећен је, како аутор каже, не тако ријетким и неуобичајеним одступањима у значењу главних реченичних чланова. Она су у основи мотивисана слабљењем лексичког потенцијала личног глагола, који јесте структурно језгро реченице, али његова нелексичка употреба захтијева помјерање семантичког језгра реченице (или предикативности) на неку другу позицију у њој. С тим у вези, у раду се испитују неки типични примјери у којима субјекат не означава носиоца процеса, односно вршиоца радње, објекат не означава трпиоца радње, а адвербијал ситуациону околност. Уочене значењске варијације анализираних реченичних чланова потврдиле су тезу да веза форме и значења није увијек ни стабилна ни предвидива. Семантичку блискост или чак идентичност различитих реченичних модела у језику регулише лексички избор, „што учвршћује ставове да је број ових модела у језику ограничен, али и да су њихове значењске могућности готово неограничене” (58).

У тексту *О комплементарности синтаксичких и семантичких јединица реченице* (59–90) промовишу се тврдње о постојању два реда аутономних језичких јединица, које фигурирају на два различита нивоа језичке структуре – синтаксичком и семантичком, а међу њима, ако се пође од семантичког профила синтаксичких и функционалне дистрибуције семантичких јединица, постоји висок степен комплементарности. Посветивши знатну пажњу тзв. функционално-семантичкој колизији, аутор је показао да се комплементарност синтаксичког и семантичког језичког плана не темељи само на идеалној спојивости њихових елементарних јединица већ и на различитим комбинаторичким могућностима, условљеним како лексичком селекцијом тако и промјеном перспективе. И овим истраживањем потврђена је чврста веза између синтаксе, семантике и прагматике.

Прво поглавље књиге затвара текст *Утицај лексичке селекције на значењску структуру конструкције* (91–105). У њему се полази од два типа непрелазних и

два типа прелазних реченичних конструкција чија се пропозициона структура изводи из остварене лексичке селекције, а не граматичког значења конструкције. Иако се не може порећи да је значење конструкције мотивисано самим конструкционим обрасцем, овдје М. Алановић указује на два феномена: (а) функционалну употребу ријечи – и финитног глагола и лексичких јединица на позицији глаголских аргумената (*ући у разговор, м(ј)есто сусрета слависта*), те (б) појављивање пропозиционог предиката и његових аргумената на зависним синтагматским позицијама (*тема разговора учесника*). Његов је закључак да се најважнији принципи који слиједу анализирани реченичне конструкције могу свести на структурну схематичност, с једне стране, те полисемичност и метафоричност, с друге.

Наредна глава књиге, *Значењски ресурси реченичних чланова*, садржи шест текстова. Први од њих је *Оглед о значењу граматичког субјекта* (109–120), чији је основни задатак да употпуни знања о семантичком потенцијалу субјекта. Како би то постигао, аутор се осврнуо на чињеницу да се субјектом означава лице ангажовано у ситуацији, било као вршилац радње, било као њен објекат, на шта је релативно често и указивано у литератури, а потом је у истраживачки фокус ставио лексичко-граматичке услове чије задовољење омогућује мања или већа одступања од типичног значењског профила граматичког субјекта, односно значења која се могу оцијенити као потпуно несвојствена овој граматичкој категорији – сирконстантно, предикаторско и класификаторско, те значења аспектуалности и модалности. У основи стратегије да се овако разнородна значења припишу субјекту препознао је комуникативну потребу да се у окриље граматичке теме смјесте различити елементи сцене или ситуације, али и изразе различити начини поимања дате сцене и односа у њој.

У тексту *Објекат – од форме ка значењу, и обратно* (121–139) испитује се значењски потенцијал објекта. Најприје се дефинишу граматички статус овог реченичног члана и критеријуми његове класификације, а затим се детаљно објашњавају способност објекта да изрази необјекатска значења, нпр. вршиоца радње, те чињеница да се пацијенс не појављује само у границама директног објекта, који може дати податак и о адресату. Аутор је, заправо, желио да испита у чему се огледа међузависност структурних и семантичких ликова објекта, што нужно подразумеива и разликовање граматичког и семантичког објекта. Посљедњи дио текста посвећен је конфликту форме и значења, тј. феномену функционално-семантичке колизије на основним граматичким позицијама у реченици. И овим истраживањем, на примјеру једне конституентске јединице – објекта, те одговарајућег значења – семантичког објекта, аутор је указао на

истовремено садејство различитих категорија: формалнограматичких, семантичких и комуникативно-прагматичких.

У трећем тексту овог поглавља, *Адвербијали – у светлу синтаксичких, семантичких и валенцијских критеријума класификације* (140–164), М. Алановић адвербијале посматра са становишта теорије валентности, што му омогућава да ову синтаксичку категорију опише другачије од аутора који су се њоме бавили прије њега. Након разматрања синтаксичких и семантичких одлика адвербијала, прелази на њихов валенцијски статус, и то тако што испитује поузданост критеријума испустивости, на основу којег се адвербијали, али и не само они, разврставају у двије валенцијске класе – допуне и додатке/одредбе. Закључује да је обиљежје формалне специфичности кључно за разумијевање синтагматских односа успостављених на релацији главна ријеч – зависна ријеч, те да се управо на основу овог обиљежја може прецизније спровести валенцијска класификација зависних синтаксичких јединица. У жељи да овим огледом укаже на могуће класификационе путеве којима би се избјегле недосљедности и превазишли апсурди у синтаксичким методологијама, аутор је реafirмисао и Белићев став о двије форме – падежној и прилошкој. Традиционалну подјелу на допуне и додатке (који би се, према његовом мишљењу, могли означити новим, необиљеженим терминима *комплементи*, односно *суплементи*) употпунио је увођењем треће категорије, а то су *адјункти* – прелазна класа коју карактеришу синтаксичка обавезност и одсуство формалне специфичности.

Текст *Конструкциона стабилност (транс)адвербијала* (165–184) представља својеврстан наставак претходног. У њему се проблематизује однос између адвербијала и трансадвербијала, које М. Алановић дефинише као адвербијалне форме без стварног адвербијалног значења. Губитак основног конструкционог значења у непосредној је вези с потребом да се овим формама изрази неко централно значење, актантно или предикаторско. Стога аутор провјерава значењске ресурсе ове језичке категорије, и то у погледу могућности да обезбиједи значењски профил читаве конструкције, те тиме себи осигурају и стабилно мјесто и стабилну форму у њој. Анализа значењске централности ових периферних граматичких јединица „на особит начин показује да је у комуникацији у центру увек значење и да је најважније произвести одговарајуће значење, макар и атипичним језичким средствима” (184).

У тексту *Начела структурне и семантичке организације глаголских перифраза* (185–202) указује се на принципе структурне организације и из ње проистекле семантичке односе унутар глаголских перифраза у српском језику. Анализом је обухваћен само један тип ових граматичких конфигурација –

најтипичније глаголске перифразе које конституишу глаголи *дати* или *добити*. Ове глаголске лексеме аутор је изабрао јер се ради о комплементарним семантичким јединицама у односу регуларне конверзије, па је желио утврдити да ли се такав однос одражава и у глаголским фразама које се помоћу њих формирају. Показало се да иста структурна схема служи за изражавање различитих пропозиционих садржаја, а њихови су регулатори углавном именице које допуњују управни глагол.

Оглед *Функционална употреба речи: глаголи између лексичке и граматичке службе* (203–243), посљедњи у другом поглављу, наглашава потребу да се прави разлика између лексичке, граматичке и функционалне употребе ријечи. Послије представљања истраживачког проблема и дефинисања функционалних ријечи, аутор је на одабраним примјерима анализирао граматичку и семантичку позицију функционалних глагола у глаголским перифразама како би утврдио оквирни инвентар и размотрио значењске ресурсе функционалних глагола. Из тога је извео два важна закључка: (а) функционални глаголи нису синсемантичне ријечи, (б) глаголске перифразе су јединице синтаксичког подсистема језика. Посебна вриједност овог истраживања јесте то што је у њему доказана оправданост издвајања функционалних ријечи као прелазне категорије. Истовремено, постављени су чврсти темељи и дате смјернице за даље проучавање њиховог инвентара, значењских реализација и колокационог потенцијала у српском језику.

Треће поглавље књиге, *Падежне форме и њихови значењски ресурси*, започиње текстом *Грамматички оквири падежне идентификације агенса* (247–264), посвећеним главним граматичким обрасцима у којима се појављују падежне форме са значењем агенса. Узимајући у обзир лексичкосемантичка обиљежја допуна и додатака/одредаба, као и глагола који структурирају одређени реченични модел, аутор је систематизовао своје опсервације и резултате истраживања према граматичким службама анализираних језичких јединица, издвојивши посебно падежне форме с коагентивним значењем. Основни закључак јесте да се практично на сваку позицију у реченици, са изузетком глаголског предиката, може под одговарајућим условима увести податак о агенсу, што зависи од конкретног реченичног обрасца, али и од различитих мисаоних механизма који су одговорни за обликовање реченице.

У тексту *Један специфичан семантички тип аблативног генитива* (265–274) М. Алановић разматра значењске специфичности аблативног генитива, с посебним освртом на његову улогу у конструкцијама с каузативним глаголима типа *защитити, одвратити, одговорити* и сл. Уз те глаголе, како показује ово

истраживање, аблативни генитив је непосредни експонент пропозиције којом се износи посљедична ситуација. На отклањању њених ефеката непосредно је ангажован агенс-каузатор, именован граматичким субјектом. Учинак дјеловања каузатора односи се на лице чије је име на позицији директног објекта. Оно има двоструку улогу у догађају – најприје улогу објекта каузације, а потом и субагенса, будући да је ангажовано у обје корелативне ситуације – и узрочној и посљедичној. Овим огледом аутор је настојао показати да се наспрам једног граматикализационог обрасца могу наћи различита значења, која је ипак могуће довести у логичку или концептуалну везу. С друге стране, специфичности на значењском нивоу, условљене семантиком управног глагола, одражавају се на специфичну семантичку валентност допуна и њихову алтернативност.

Посљедњи текст у овом поглављу, *Субјекатски локатив и локатив семантичког субјекта: сличности и разлике, предности и недостаци у класификацији* (275–286), посвећен је једном периферном значењу локатива – субјекатском. Оно је аутору послужило да изведе неке општије закључке о обради падежних значења у србистици, тј. да укаже на методолошку недосљедност и недостатност актуелних граматичких описа падежа са субјекатским значењем, али и на мањкавости трансформационог метода као кључног теста за утврђивање пропозиционе структуре реченице те функције и значења њених чланова. У својим коментарима он се доминантно ослања на резултате падежне и функционалне граматике, јер је и у једној и у другој полазна тачка у анализи идентификација реченичне пропозиционе структуре.

Четврто поглавље, *Значењске везе међу реченичним члановима*, отвара текст *Грамматика синтаксичке кореференцијалности* (289–303). У њему се аутор бави проблемом језичких механизма којима се успоставља синтаксичка кореференција унутар реченице. Анализа је показала да од структурне позиције примарног синтаксичког домена, његовог формалног лика или пак значењских обиљежја зависи конкретан језички механизам којим се сигнализира да су двије форме, не нужно различите, повезане истим значењем, односно истом семантичком улогом, за шта је непосредно одговорна једнака пропозициона функција коју остварују.

Оглед *Комуникативни и прагматички регулатори синтаксичке кореференцијалности* (304–316) такође је посвећен синтаксички кореферентним структурама, али се у њему разматрају случајеви чија је интерпретација могућа једино након идентификације реченичног фокуса. Док семантички кореферентне структуре функционишу као истореферентне јединице међу којима не постоји функционална условљеност, синтаксички кореферентне струк-

туре почивају на принципу различите референције, уз остваривање исте семантичке улоге и базне синтаксичке функције у координираним реченичним структурама. Међутим, када у реченици постоје двије јединице које се могу појавити као примарни синтаксички домен, зависна кореферентна јединица синтаксичко-семантичку везу успоставља само са оном фокализованом, као у примјерима *Осим њега, и Ана је дала књигу Марку* и *Осим свеске, Ана је дала Марку и књигу*, чиме се потврђује да у основи ове језичке појаве такође леже комуникативни и прагматички чиниоци.

Последњи текст у овом поглављу, уједно и у монографији, под насловом *Принципи синтаксичке кореференцијалности осим-структура у српском језику* (317–331), бави се утврђивањем кореференцијалног домена *осим-структура* у српском језику. Аутору је приликом анализе од посебне важности било идентификовање граматичких образаца у којима се језичке јединице јављају, а потом и критеријума за диференцирање значења изузимања и додавања, која су дио семантичког потенцијала лексеме *осим*. Предмет проучавања биле су конструкције и структуре чији је саставни елемент приједлог *осим*, и то због различитих образаца граматикализације у којима се он појављује, али и због његове енантосемичности. Закључено је да постоје три модела *осим-структура*: (а) рекцијски (*осим* + генитив), (б) аналитички (*осим* + прилог / прилошка реченица / (приједлошко-)падежна конструкција) и (в) реченични, с везником *осим што*.

Књига *Записи из српске синтаксе: узајамне везе форме и значења*, чији је садржај овдје укратко изложен, представља дјело које ће, без сумње, захваљујући својој информативности и чврстини аргументације, имати значајно мјесто у науци о (српском) језику. Као производ ауторових вишегодишњих истраживања везе између граматичких образаца и њима изражених значења, она ни у ком случају није зборник насумично одабраних радова, већ монографија која има јасну мисао водиљу – идеју да синтаксичку семантику није могуће до краја сагледати ако се у обзир не узму значења лексичких јединица, што је сажето и у синтагми из наслова првог поглавља – *јединство лексикограматике*. Фундаментално истраживачко начело да лексика и граматика чине континуум, засновано на чињеници да лексичке јединице неријетко, саме за себе или удружене, носе различита граматичка обиљежја или пак податке о лицу, прелазности и непрелазности, стању, перспективи, модалности итд., М. Алановић потврдио је откривањем и описивањем прелазних случајева међу граматичким категоријама, оних „чије се границе премошћују одговарајућим избором и распоредом лексичких јединица” (7). Иако су анализе вршене на

материјалу српског језика, многи закључци могу се уопштити, што говори о општелингвистичким дометима књиге.

Варирање семантичко-граматичких улога језичких јединица којима је поклоњена пажња условило је и избор теоријских и методолошких основа спроведених истраживања. Будући да се одлучио за еклектички приступ, тј. примјену најплодотворнијих достигнућа различитих лингвистичких праваца, превасходно депенденцијалне, конструкционе, когнитивне и функционалне граматике, аутор се и у овој књизи показао као истраживач који према предмету анализе одређује истраживачке поступке и методе, држећи се принципа да се неки проблем може сагледати у цијелости једино „применом, или променом, различитих истраживачких перспектива, које треба да нам дају одговор на питање о саставу какве структуре и хијерархијским односима унутар ње, затим о категоријалном или општем значењу дате граматичке форме, онда о законитостима мишљења које изражава и, на крају, о месту унутар система сродних комуникативних јединица које заузима” (7–8). Чини се како је овим указано на смјер у ком треба да се креће савремена наука о језику, па се и због тога важност ове монографије може посматрати не само у србистичким него и у ширим, општелингвистичким оквирима.

М. Алановић показао је изузетну обавијештеност о темама и проблемима којима се овдје бавио. Као ослонац му је послужила најбоља србистичка традиција, коју карактерише и исцрпна обрада корпуса, с тим да је он резултате својих претходника спојио са тековинама савремених лингвистичких усмјерења, те тако успио остварити основни задатак – да језичке појаве које су га заинтригирале опише и објасни из више углова. Допринос ове монографије огледа се, прије свега, у освјетљавању природе лексичких и граматичких варијација јер је то тема која је, бар у српској лингвистици, била недовољно обрађена. На обиљу примјера аутор је доказао тезу да су лексика и граматика у нераскидивој вези, односно да је постојање алтернатива у језику производ тежње говорника „да његов исказ не представља само пуки отисак стварности већ буде и пример субјективног поимања и доживљаја односа у његовом унутрашњем и спољашњем свету” (14–15). Из својих анализа извео је закључак да полисемја и метафоризација граматичких израза показују колико је адекватна лексичка селекција одговорна за значењску интерпретацију реченице, али и њених појединачних дијелова. Осим тога, утврдио је да су веома важни комуникативно-прагматички фактори, који, између осталог, обезбјеђују адекватан распоред информација у реченици и убјеђивачку моћ говорнику, првенствено захваљујући сликовитости представа.

Горан Б. Милашин

Истражујући релације форме и значења примјеном адекватне методологије, аутор је понудио добра, оригинална рјешења, али је уједно отворио простор и за даља језичка проучавања. Стога се оправдано може очекивати да ће лингвисти, као и сви они које занима језик, у овој монографији пронаћи нешто интелектуално изазовно, корисно и инспиративно.